

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทย เป็นดินแดนที่มีมนุษย์อยู่อาศัยมานานนับเป็นหมื่น ๆ ปีมีหลักฐานทางโบราณคดีเชื่อกันว่า ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ยุคโลหะเป็นต้นมา มนุษย์รู้จักการทอผ้าใช้เอง ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ค้นพบตามแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี พบเศษผ้าจากป่านใบกล้วยา ติดอยู่กับกำไลสำริด โดยมีสนิมของทองแดงเป็นตัวยึดและป้องกันการเน่าเปื่อย พบเครื่องมือในการทอผ้าหลายชนิด

ผ้าที่คนไทยเราใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มนั้นจะกันแดดกันฝนได้สำเร็จตั้งแต่เมื่อไรนั้น ไม่มีหลักฐานแน่นอนเด่นชัด ทราบแต่ว่าคนไทยเรารู้จักนำเอาฝ้าย ปอ และไหม มาทอเป็นผ้าได้นานแล้ว หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะที่พบแสดงให้เห็นว่าบนแผ่นดินไทยมีร่องรอยการใช้ ผ้าและทอผ้าได้ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือเมื่อราว 5,000 ปีมาแล้ว และสืบทอดต่อมาตลอดทั้งสมัยทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี

นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ผ้ากับวิถีชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งมาโดยตลอด เพราะนอกจากมนุษย์จะใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มเพื่อความอบอุ่นแก่ร่างกายแล้ว ผ้ายังสามารถช่วยป้องกันอันตรายจากสิ่งต่าง ๆ ที่จะมากระทบกับผิวหนังของมนุษย์ได้อีกด้วย ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับที่ให้ความสวยงามรวมถึงสามารถใช้จำแนก เพศ วัย หรือบทบาทหน้าที่ของกลุ่มคนในสังคม ดังนั้นวิถีชีวิตของคนไม่ว่าจะเป็นในยุคสมัยใดจึงล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับผ้าด้วยกันทั้งสิ้น (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2542, หน้า 47-46) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ปรีดิยาธร เทวกุล (2547, หน้า 2) ที่กล่าวว่า ผ้าทอมือในประเทศไทยทั้งงดงามเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่เกิดจากการทอหลากหลายวิธีทั้งการยกดอก การทอจก การทอขิด การทอมัดหมี่ การทอ

เกาะหรือลัวง ซึ่งเป็นประสบการณ์และความชำนาญที่สั่งสมกันมาเป็นร้อยปีจากรุ่นหนึ่งถึงอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านทางสตรีผู้เป็นแม่เรือนสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันรวมทั้งการนำวัตถุดิบธรรมชาติมาใช้ย้อมสีอย่างชาญฉลาด ผ้าทอมือของไทยจึงมีความงดงามหลากหลายทั้งในเชิงกรรมวิธีการทอ ลวดลายและสีสันทัน และยังเป็นเครื่องนุ่งห่มที่บ่งบอกถึงเชื้อสายชาติพันธุ์ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อของผู้ที่สวมใส่อีกด้วย ผ้าทอมือจึงไม่เพียงเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตหนึ่งในสื่ออย่างเท่านั้น แต่ยังเป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยแต่ละภาคและแต่ละชาติพันธุ์อีกด้วย การทอผ้าเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษแต่โบราณและยังสามารถพบเห็นได้ในแทบจะทุกสังคมของแต่ละกลุ่มชน แม้ว่าปัจจุบันอาจจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาหรือยุคสมัย ดังจะเห็นได้จากการนำเครื่องจักรกลเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตผ้าในโรงงานอุตสาหกรรมทอผ้า แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผ้าทอพื้นเมืองซึ่งเป็นผลผลิตมาจากกระบวนการหรือวิธีการทอผ้าแบบโบราณก็ยังคงมีความสำคัญและน่าสนใจอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบันที่มีการรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของผู้คนในสมัยอดีตเอาไว้เพื่อเป็นมรดกให้แก่คนรุ่นต่อไป

สำหรับผ้าไหมแพรวา เป็นภูมิปัญญาที่มาจากชาวภูไทดำ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากประเทศจีนตอนใต้ข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่แถบเทือกเขาภูพาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเป็นส่วนใหญ่ โดยยังรักษาวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อ การแต่งกาย และการทอผ้าไหม ผู้หญิงจะถูกฝึกทอผ้าแพรวาตั้งแต่อายุ 9-15 ปี ชาวภูไทดำที่ทอผ้าแพรวาส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านโพน อำเภอลำดวน จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มีภูมิปัญญาในการทอผ้าไหมด้วยการเก็บลาย หรือเก็บจิตแบบจกที่มีลวดลายโดดเด่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ประกอบการเลือกใช้เส้นไหมน้อย หรือไหมยอดที่มีความกลมมัน ผ้าไหมแพรวาถือว่าเป็นของล้ำค่าและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวผู้ไทดำ จังหวัดกาฬสินธุ์อย่างแท้จริง เป็นผ้าพื้นเมืองที่สำคัญของจังหวัดกาฬสินธุ์ คำว่าแพรวาเป็นคำผสมระหว่าง “แพร” ซึ่งหมายถึง การทอผ้าให้เป็นผืนด้วยฝ้ายหรือไหมและ “วา” หมายถึง ความยาวของผืนผ้าที่ทอได้ ด้วยวิธีจิกหรือจิตผสมจกได้ลวดลายตามแนวของเส้นด้ายพุ่งที่ใช้สีต่างกัน ดังนั้นลายที่เกิดขึ้นในแต่ละแถวจึงมีสีต่างกันด้วย ในอดีตผ้าชนิดนี้ถูกจัดให้เป็นผ้าชั้นสูงสำหรับโภกศირษะ

และเสื้อเท่านั้น ไม่นิยมตัดเป็นกระโปรงหรือผ้าถุงผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่จึงอยู่ในรูปของ ผ้าห่มเฉียงไหล่ ผ้าคลุมศีรษะ ผ้าสไบ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนิยมนำมาดัดเย็บเป็น กระโปรงชุดสำหรับการสวมใส่

ปัจจุบันลวดลายการทอของผ้าไหมแพรวา มีพัฒนาการของการสร้างลวดลาย ใหม่ ๆ ให้มีความทันสมัยกับความต้องการของผู้ใช้ในยุคใหม่ โดยไม่ทิ้งพื้นฐานที่เป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหมแพรวา ผู้วิจัยจึงมีความสนใจใคร่ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ซึ่งเป็นภูมิปัญญาจากปราชญ์ของชุมชน กลุ่มชาวภูไทดำในการพัฒนาลวดลายสมัยใหม่ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมอาชีพให้กับชุมชน และผู้ที่สนใจและรักในงานอาชีพ การทอผ้าไหมแพรวาได้สืบทอดอาชีพการทอผ้าไหมแพรวาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวาของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทดำ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวาของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทดำ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์

ประชากร

การวิจัยครั้งนี้ ประชากรคือ สมาชิกของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทดำ และได้ทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัยแบบเฉพาะเจาะจง (probability sampling) จากสมาชิกดังกล่าว รวมทั้งสิ้น 20 คน แบ่งออกเป็น

1. สมาชิกของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทดำ แบบลาชั้งเดิม จำนวน 6 คน

2. สมาชิกของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทคำ แบบลายปัจจุบัน จำนวน 6 คน
3. สมาชิกของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทคำ แบบลายสมัยใหม่ จำนวน 8 คน

ตัวแปรที่ศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ต้องการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวาของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทคำ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งทางตรงหรือทางอ้อม และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นเวลานานอย่างเหมาะสม

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การบอกวิชาความรู้ให้แก่คนในรุ่นต่อไป หรือบุตรหลาน หรือคนในชุมชนได้เข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายโดยอัตโนมัติ

3. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง ขั้นตอนวิธีการ ระเบียบแบบแผน กรรมวิธี หรือลำดับการกระทำ ซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปให้เกิดผลผลิตหรือเกิดความรู้ที่สมบูรณ์และพฤติกรรมของสังคมในกิจกรรมนั้น ๆ

4. กระบวนการผลิตผ้าไหม หมายถึง วิธีการ ขั้นตอนการผลิตผ้าไหมตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม การย้อมสี การประดิษฐ์ลวดลาย จนถึงการทอผ้าไหม

5. การทอผ้าไหม หมายถึง การนำเส้นด้ายไหมมาสานขัดกันตามความยาวของผ้า คือ เส้นด้ายยืนสานขัดกันเป็นมุมฉากกับเส้นด้ายพุ่งเป็นเส้นไหมตามขวาง จนเกิดเป็นผืนผ้า

6. ผ้าไหมแพรวา หมายถึง ผ้าไหมที่ทอประดิษฐ์ลวดลายด้วยการขีด และการจก ใช้เส้นไหมตีเกลียวเป็นทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง รวมทั้งมีเส้นไหมเพิ่มพิเศษในการทำ

เกิดลวดลายตามกรรมวิธีที่ปราณีตของชาวภูไทดำ ที่เป็นมรดกทางหัตถกรรมที่ถ่ายทอดสืบกันต่อมา มีขนาดความยาวประมาณ 1 วา

7. ลวดลายผ้าไหมแพรวา หมายถึง ลวดลายที่ได้จากผ้าแม่ลายหรือเรียกว่า “ผ้าแล้ว” ซึ่งเป็นลายผ้าต้นแบบมาทอลงบนผืนผ้า

7.1 ลวดลายแบบดั้งเดิม หมายถึง ลวดลายของผ้าไหมแพรวา มีรูปทรงเป็นเรขาคณิต เช่น ทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน และใช้สีไม่เกิน 5 สี ได้แก่ สีเขียวสด สีเหลืองทอง สีน้ำเงิน สีขาว จะทอพื้นเป็นสีแดงครั้งธรรมชาติ

7.2 ลวดลายแบบปัจจุบัน หมายถึง ลวดลายของผ้าไหมแพรวาที่มีรูปทรงไม่ต่างจากลวดลายแบบดั้งเดิม จะแตกต่างกันตรงสีของลวดลายซึ่งจะใช้สีหลากหลายมากขึ้น บางครั้งอาจจะสอดคั่นเงินและคั่นทอง

7.3 ลวดลายแบบสมัยใหม่ หมายถึง ลวดลายของผ้าไหมแพรวาที่แตกต่างจากลวดลายแบบดั้งเดิมและลวดลายแบบปัจจุบัน

8. ผู้แกะลวดลาย หมายถึง ผู้อ่านลวดลายจากกระดาษที่ออกแบบลวดลายแล้วนำมาบอก แนะนำ สอน ให้ผู้เก็บตะกอลปฏิบัติตามอย่างถูกต้อง

9. เก็บตะกอล หมายถึง การเก็บลวดลายโดยใช้ไม้ตะกอลและเชือกแบ่งเส้นด้ายขึ้นแยกในลักษณะขึ้นลงสลับกันให้เป็นลวดลายตามที่ต้องการ

10. ชาวภูไทดำ หมายถึง ชาวภูไทดำที่อพยพมาจากแคว้นสิบสองจุไท ทางตอนเหนือของแขวงหลวงพระบาง (สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) มาอาศัยอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคอื่น ๆ ของไทย

11. กลุ่มทอผ้าไหมแพรวาภูไทดำ หมายถึง ชาวภูไทดำที่รวมกลุ่มกันทอผ้าไหมแพรวา เพื่อใช้เอง และจำหน่าย ส่วนมากจะอยู่ที่จังหวัดกาฬสินธุ์

12. บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ หมายถึง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตปกครองของตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวภูไทดำ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับประโยชน์ดังนี้

ได้ทราบถึงความรู้ภูมิปัญญาการผลิตผ้าไหมแพรวาของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวา
ภูไทคำ บ้านโพน ตำบลโพน อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์ และทราบถึงกระบวนการ
ถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มทอผ้าไหมแพรวาชุมชนภูไทคำ เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้น
สำหรับการสร้างหลักสูตรฝึกอบรมเกี่ยวกับการผลิตผ้าไหมแพรวาให้กับกลุ่มที่สนใจ
ต่อไปได้